

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.348096>

УДК 347.9

Н. О. Петренко, кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: n.petrenko@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9641-718X>

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ І ПРАВО СПРАВЕДЛИВОСТІ: МІЖ ІСТОРИЧНОЮ АНАЛОГІЄЮ ТА СУЧАСНОЮ АВТОНОМІЄЮ ADR

У статті досліджується співвідношення альтернативних способів вирішення спорів (ADR) та права справедливості (equity) крізь призму історичного розвитку правових систем і сучасних теоретичних підходів до реформування правосуддя. Проаналізовано етимологічні та доктринальні засади формування права справедливості в англосаксонській правовій традиції, зокрема його виникнення як реакції на надмірний формалізм загального права (common law) і становлення як самостійної юрисдикції з обов'язковими та примусово виконуваними рішеннями.

Окрему увагу приділено генезі концепції ADR у другій половині XX століття, зокрема ідеям Ф. Сандера щодо «суду з багатьма дверима», підходам М. Галантера до правового плюралізму та реформам доступу до правосуддя, описаним М. Каппеллетті та Б. Гартом. Показано, що розвиток ADR у різних правових системах був зумовлений кризою судоцентричного мислення, перевантаженістю судів і необхідністю врахування багатовимірної природи конфліктів.

Проаналізовано концепцію американського професора Томаса О. Мейна, який розглядає ADR як «нову форму права справедливості» або його «відродження» в сучасних умовах. Водночас у статті обґрунтовується критичний підхід до цієї ідеї. Доводиться, що, попри функціональні подібності між equity та ADR — гнучкість, індивідуалізований підхід і відхід від жорсткого формалізму, — ці явища істотно різняться за своєю правовою природою. ADR не є автономною юрисдикцією, ґрунтується переважно на добровільній згоді сторін, не спирається на державний примус і в окремих моделях може відходити від матеріально-правових стандартів юридичної справедливості.

Зроблено висновок, що ADR не може бути ототожнене з правом справедливості в доктринальному сенсі, а має розглядатися як самостійний, плюралістичний механізм врегулювання конфліктів, який співіснує із судовим правосуддям, але не замінює його.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, примирення, судовий спір, доступ до правосуддя.

Постановка проблеми. Сучасні правові системи перебувають у стані переосмислення традиційних моделей здійснення правосуддя, що зумовлено перевантаженістю судів, зростанням кількості та складності спорів, а також усвідомленням багатовимірної природи конфліктів, які виходять за межі суто правових питань. У цьому контексті альтернативні способи вирішення спорів

(ADR) дедалі частіше розглядаються не лише як інструменти процесуальної економії, а і як засоби досягнення більш гнучкого, індивідуалізованого та справедливого врегулювання конфліктів. При цьому в певних дослідженнях висловлюється теза про те, що ADR уособлює «нову форму» або «відродження» права справедливості в умовах XXI століття. Водночас таке ототожнення викликає низку теоретичних питань, пов'язаних із різною правовою природою, інституційним статусом і механізмами реалізації equity та ADR. Це зумовлює потребу в ґрунтовному аналізі меж застосування історичної аналогії між правом справедливості й альтернативними способами вирішення спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика права справедливості (equity) традиційно досліджувалася в межах історії та теорії англосаксонського права. Значний внесок у вивчення витоків і філософських засад equity зробили В. Голдсворт, П. Віноградов, а також інші дослідники, які розглядали право справедливості як гнучку систему принципів, спрямовану на подолання жорсткості загального права. Розвиток альтернативних способів вирішення спорів у другій половині XX століття знайшов відображення в працях Ф. Сандера, який запропонував концепцію «суду з багатьма дверима», а також М. Галантера, який обґрунтував ідею правового плюралізму та множинності «кімнат правосуддя». Вагомий внесок у формування теоретичних засад ADR зробили також К. Менкел-Мідоу (С. Menkel-Meadow), яка розглядала альтернативні процедури крізь призму демократизації правосуддя, участі сторін і трансформації конфлікту, Л. Нейдер (L. Nader), що звертала увагу на ризики інституціоналізації ADR та можливу підміну публічної справедливості приватними домовленостями. У вітчизняній правовій доктрині проблематика альтернативних способів вирішення спорів досліджується, зокрема, у працях В. В. Комарова, Н. С. Кузнецової, С. Я. Фурси, які аналізують ADR у контексті цивільного процесу, доступу до правосуддя та співвідношення судових і позасудових форм захисту прав.

Метою статті є дослідження співвідношення альтернативних способів вирішення спорів і права справедливості шляхом аналізу їх історичних витоків, правової природи та функціонального призначення

Виклад основного матеріалу. Якщо досліджувати етимологію слова equity, то вбачається, що воно походить від латинського слова *aequitas* та означає «вирівнювання», «справедливість». Базова ідея права справедливості (equity), а саме ідея про те, що право має застосовуватися справедливо і що жорстких, надто суворих випадків слід уникати настільки, наскільки це можливо, є спільною для багатьох правових систем на різних етапах їхнього розвитку; і ця коренева ідея була особливо природною для середньовічної свідомості, яка вважала встановлення справедливості через право або навіть всупереч праву ідеалом, до якого повинні прагнути всі правителі та монархи [1, с. 293].

Початковий етап розвитку права справедливості був зумовлений дедалі більшою жорсткістю та формалізмом загального права (common law), яке, втрачаючи здатність до внутрішнього оновлення, перестало розвивати власні ідеї справедливості. Недоліки матеріальних і процесуальних норм загального права (common law), ускладнені соціальною нестабільністю та можливістю зловживань сторін, створили потребу у виникненні паралельної системи принципів,

здатної усувати ті несправедливості, що випливали з надмірної загальності та негнучкості правових правил. Право справедливості (equity) формувалося поза межами структури загального права та переважно під керівництвом канонічних канцлерів, що зумовило відкритий характер її втручання у сферу загального права (common law). Теоретичною основою цієї юрисдикції стали уявлення про розум і совість як інструменти визначення того, коли саме загальність норми породжує несправедливість у конкретному випадку. На відміну від ранніх юристів XIII – початку XIV століття, які трактували право справедливості (equity) широко, пов'язуючи його з ідеями справедливості й аналогії, церковні канцлери спиралися на концепцію совісті як виконавчого механізму застосування Божого закону та розуму. Таким чином, право справедливості (equity) постало як окрема, гнучка система принципів, покликана виправляти недоліки загального права та забезпечувати більш індивідуалізоване здійснення правосуддя. Крім того, можна зазначити, що право справедливості сформувалося в англо-саксонський правовій системі як протидія чинному загальному праву (common law).

Румунський правник Dumitru Mazilu зазначає, що для всіх органів державної влади, покликаних забезпечувати виконання правових норм, а також для судді неупередженість і нейтральність мають бути визначальними орієнтирами. Виходячи з принципу справедливості (equity), потрібно усунути будь-які прояви фаворитизму, коли окремі особи отримують переваги завдяки спеціальним нормативним положенням, тоді як інші опиняються в менш сприятливому становищі [2]. Недоліком позиції автора є фактичне ототожнення права справедливості (equity) з формальною рівністю, тоді як реальні життєві ситуації потребують гнучкого, диференційованого підходу, властивого саме праву справедливості. Проте право справедливості сформувалося як протидія формалізму загального права з його жорстокістю та буквральністю судових рішень. Воно стало гнучким інструментом для забезпечення балансу між законом і реальними життєвими обставинами. Англійський дослідник Паул Віноградов (Paul Vinogradof) у своїй роботі зазначив, що може здатися несподіваним для сучасної людини, звиклої мислити про право справедливості (equity) як про встановлену систему складних правових норм, що у своїх витоках і за своєю філософською суттю воно було реформаторською, сміливою протидією жорстким середньовічним структурам і все ще феодалізованому загальному праву. Але так воно і було насправді [3, с. 373]. Тобто інструменти права справедливості (equity) стали формою гнучкого реагування на формалізм, жорсткість і безкомпромісність загального права (common law).

Як що ж звернутися до виникнення сучасної концепції формування альтернативних способів вирішення спорів, то «батьком» сучасної моделі альтернативних способів вирішення спорів (ADR) вважається Франк Сандер (Frank E. A. Sander). Так, свою доповідь він розпочав з аналізу статті професора Джона Бартон «Передумови правового вибуху» щодо зростання кількості судових справ та наслідків цього. Крім того, він зауважив: «...загалом ми, юристи та викладачі права, занадто часто були однобокими, коли йшлося про вирішення спорів. Безумовно, хороші юристи завжди намагалися запобігати виникненню спорів, але коли це було неможливо, ми схильні були вважати, що суди є природними й очевидними інститутами для їх вирішення. Насправді ж

існує багате різноманіття» [4, с. 185]. Автор виходить із того, що судова система, орієнтована на формалізований змагальний процес і рішення за моделлю (виграш – програш) *win-lose*, є перевантаженою і затратною. При цьому він звертає увагу на часто нестандартну природу судових спорів, які мають не лише правовий, а й соціальний, психологічний і комунікативний контексти. На думку Ф. Сандера, застосування єдиного процесуального механізму до всіх категорій конфліктів призводить до зниження ефективності правосуддя та поглиблення конфліктів, особливо у спорах, де важливим є збереження тривалих відносин між сторонами. У відповідь на ці виклики він пропонує концепцію «суду з багатьма дверима» (*multi-door courthouse*), у межах якої суд розглядається не як єдиний спосіб вирішення спору, а як інституційний центр розподілу справ між різними процедурами залежно від характеру конфлікту, інтересів сторін, рівня емоційної напруги, складності правових питань і потреби у швидкому й менш конфронтаційному вирішенні. Таким чином, Ф. Сандер закладає підвалини ADR як системної реформи правосуддя, що поєднує судові та позасудові процедури й орієнтується на підвищення доступності, гнучкості та справедливості вирішення спорів.

Ця ідея кореспондує з підходом Марка Галантера (Marc Galanter), який зазначає, що суди впливають на поведінку сторін за межами судового процесу, формуючи стандарти, ризики й очікування, які визначають параметри торгу, компромісів і неформальних угод. Таким чином, правове життя не може бути адекватно описане моделлю, у якій усі спори прагнуть до суду як до центрального форуму. Натомість воно складається з множинних «кімнат правосуддя», у яких різні інституції – формальні й неформальні – виконують взаємодоповнювальні функції. Суди є важливими, але вони не єдині й не завжди головні механізми підтримання соціального порядку та справедливості [5, с. 185].

Таким чином, переосмислення ролі суду як не єдиного, а одного з елементів ширшої системи врегулювання спорів створило передумови для розвитку альтернативних та гібридних процедур розв'язання конфліктів.

Приблизно в той самий період часу у Франції починають розвиватися позасудові та гібридні механізми врегулювання спорів, які фактично вбудовуються в судову систему. Так, французькі дослідники Mauro Cappelletti and Bryant Garth звертають увагу, що в процесі реформування звичайного судового процесу відбувається закріплення подальшого створення альтернатив, що використовують спрощені процедури та/або більш неформальних суб'єктів ухвалення рішень. Реформатори дедалі частіше вдаються до арбітражу, примирення (*conciliation*) та економічних стимулів для позасудового врегулювання спорів [6, с. 234]. Проте підхід, застосований у Франції, відображає континентальну традицію, у якій держава та суд зберігають центральну роль у забезпеченні доступу до правосуддя, навіть коли застосовуються альтернативні процедури. Так, автор зазначає, що у Франції, починаючи з 1971 року, сторони отримали можливість передавати справи судді, який діє як «дружній арбітр» (*amiable compositeur*) [6, с. 234]. Такий арбітр продовжує діяти як представник державної судової влади, але з більшим ступенем гнучкості й орієнтації на справедливість, а не на суворе право. Американський шлях характеризується більшим акцентом на плюралізм процедур, децентралізацію та конкуренцію форм,

а також на використання недержавних акторів і неформальних рішень як засобу підвищення ефективності правозахисту. Таким чином, хоча і у Франції, і у США альтернативні способи вирішення спорів розвивалися як відповідь на обмеження традиційного судочинства, французька модель тяжіє до інституційної інтеграції ADR у судову систему, тоді як американська – до процесуального різноманіття й експериментального прагматизму, що згодом стало однією із характерних рис глобального руху за реальний доступ до правосуддя.

Французька модель альтернативного вирішення спорів, описана Mauro Cappelletti and Bryant Garth у контексті *access to justice*, демонструє чіткий зв'язок із традицією права справедливості (*equity*), хоча й розвивається в межах континентальної правової системи. Надання сторонам можливості з 1971 року передавати спір судді, який діє як «дружній арбітр» (*amiable compositeur*), демонструє свідомий відхід від суворого формалізму закону на користь рішення, зорієнтованого на справедливий результат, добросовісність і баланс інтересів сторін.

Таким чином, на прикладі ідей, сформульованих у межах двох різних правових систем і на різних континентах у близький історичний період, вбачається, що формування сучасної концепції альтернативних способів вирішення спорів було зумовлене системною кризою судоцентричного мислення в праві. Традиційна модель правосуддя, зосереджена суто на судовому розгляді як універсальному механізмі вирішення будь-якого конфлікту, виявилася неспроможною ефективно реагувати на зростання кількості та складності соціальних спорів, забезпечити реальну доступність правосуддя та врахувати багатовимірний характер конфліктів. Саме ця криза спричинила переосмислення ролі суду й відкрила простір для розвитку альтернативних, гнучких і диференційованих процедур врегулювання спорів, які згодом були концептуалізовані як ADR.

У цьому контексті сучасна концепція ADR концептуально перегукується з історією виникнення права справедливості (*equity*). Подібно до того, як право справедливості (*equity*) сформувалося як реакція на надмірний формалізм і жорсткість загального права, альтернативні способи вирішення спорів постали як відповідь на обмеження класичного судового процесу. І в праві справедливості, і в ADR ключовою є ідея відходу від єдиної формальної процедури на користь індивідуалізованого, гнучкого та справедливого підходу до конкретної ситуації.

Американський професор Томас Мейн (Thomas O. Main) зауважив, що альтернативне вирішення спорів уособлює нову форму права справедливості (*equity*). Судово-пов'язане ADR надає можливість забезпечити особистісне й індивідуалізоване правосуддя, яке не обмежується суворими приписами прецеденту чи рамками судів у формуванні засобів правового захисту в межах закону. Так само, як суди загального права та суди справедливості успішно функціонували паралельно, продукуючи відмінні результати, так і суди та ADR можуть мати динамічні та взаємовигідні відносини [7, с. 330–331]. Фактично в розвитку альтернативних способів вирішення спорів він бачить «відродження права справедливості» [7, с. 330]. Водночас автор порівнює не лише сильні сторони цих двох явищ, а і їхній «темний бік», звертаючи увагу на брак підзвітності, закритість процедур, обмеженість юрисдикції межами конкретного спору між сторонами, а також певну вразливість до захоплення спеціальними інтересами [7, с. 331].

Таким чином, концепція ADR як «відродженого права справедливості», запропонована Т. Мейном (Thomas O. Main), безумовно, є теоретично продуктивною та пояснює привабливість альтернативних процедур у контексті кризи судоцентричного правосуддя. Водночас вона не позбавлена концептуальних обмежень.

Так, право справедливості сформувалося та з часом розвинулося як самостійна юрисдикція, рішення якої мали обов'язковий характер для сторін і підлягали примусовому виконанню. Натомість система альтернативних способів вирішення спорів не є автономною у юрисдикційному сенсі, оскільки її функціонування ґрунтується передусім на добровільній згоді сторін і, за загальним правилом, не спирається на державний примус. Зокрема, такі різновиди ADR, як медіація та переговори, не передбачають ухвалення рішення без згоди сторін і не створюють самостійного владного припису. Навіть арбітраж, попри обов'язковість арбітражного рішення, зберігає контрактну природу, адже його юрисдикція виникає виключно з волевиявлення сторін.

Крім того, застосування ADR спрямоване на індивідуалізацію конфлікту, а в окремих переговорних та медіаційних моделях формування результату може не ґрунтуватися на нормах матеріального права. У таких випадках досягнуте рішення орієнтоване радше на узгодження інтересів сторін, ніж на відновлення порушеного суб'єктивного права, що допускає відхід від юридичного розуміння справедливості у його класичному, правовому сенсі.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що право справедливості (equity) та альтернативні способи вирішення спорів формувалися як відповіді на кризу судової системи, однак реалізують цю коригувальну функцію в принципово різний спосіб. Право справедливості історично постало як самостійна юрисдикція в межах англосаксонської правової системи, наділена владними повноваженнями та спроможна ухвалювати обов'язкові для сторін рішення, що забезпечувалися державним примусом. Натомість альтернативні способи вирішення спорів виникли як плюралістичний комплекс процедур, зорієнтованих на гнучке врегулювання конфліктів, але переважно позбавлених автономної юрисдикційної природи.

Таким чином, альтернативні способи вирішення спорів доцільно розглядати не як «відродження» права справедливості, а як самостійний, плюралістичний механізм управління конфліктами, який функціонує поряд із судами, доповнюючи його можливості, але не замінюючи ні суд, ні право справедливості як інституційні форми забезпечення справедливості в праві.

Список використаної літератури

1. Holdsworth W. S. The Early History of Equity. *Michigan Law Review*. 1915. Vol. 13, No. 4. P. 293–301. URL: https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=13510&context=mlr&utm_source=chatgpt.com.
2. Dumitru Mazilu. *Tratat de teoria generală a dreptului* (2nd ed.). București : Editura Lumina Lex, 2007, 542 p.
3. Vinogradoff P. Reason and Conscience in Sixteenth-Century Jurisprudence. *Law Quarterly Review*. 1908. No. 24. P. 373–384.
4. Sander F. E. A. Varieties of Dispute Processing. *The Pound Conference: Perspectives on Justice in the Future : proceedings of the National Conference on the Causes of Popular*

- Dissatisfaction with the Administration of Justice*. St. Paul : West Publishing Co., 1976. P. 184–207. URL: https://www.google.com/books/edition/Dispute_Resolution_Act/fssnPuoMPQC?hl=en&gbpv=1.
5. Galanter M. Justice in Many Rooms: Courts, Private Ordering, and Indigenous Law. *Journal of Legal Pluralism*. 1981. No. 19. P. 1–47. URL: https://commission-on-legal-pluralism.com/system/commission-on-legal-pluralism/volumes/19/galanter-art.pdf?utm_source=chatgpt.com.
 6. Cappelletti M., Garth B. Access to justice: the newest wave in the worldwide movement to make rights effective. *Buffalo Law Review*. 1978. No. 27. P. 181–292. URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/1142/>.
 7. Thomas O. Main, *ADR: The New Equity*. *University of Cincinnati Law Review*. 2005. No. 74. P. 329–404.

References

1. Holdsworth, W. S. (1915). The early history of equity. *Michigan Law Review*, 13 (4), 293–301. <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=13510&context=mlr>
2. Mazilu, D. (2007). *Tratat de teoria generală a dreptului* (2nd ed.). Editura Lumina Lex.
3. Vinogradoff, P. (1908). Reason and conscience in sixteenth-century jurisprudence. *Law Quarterly Review*, 24, 373–384.
4. Sander, F. E. A. (1976). Varieties of dispute processing. In *The Pound Conference: Perspectives on justice in the future*, West Publishing Co, 184–207. https://www.google.com/books/edition/Dispute_Resolution_Act/fssnPuoMPQC.
5. Galanter, M. (1981). Justice in many rooms: Courts, private ordering, and indigenous law. *Journal of Legal Pluralism*, 19, 1–47. <https://commission-on-legal-pluralism.com/system/commission-on-legal-pluralism/volumes/19/galanter-art.pdf>.
6. Cappelletti, M., Garth, B. (1978). Access to justice: The newest wave in the worldwide movement to make rights effective. *Buffalo Law Review*, 27, 181–292. <https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/1142/>.
7. Main, T. O. (2005). ADR: The new equity. *University of Cincinnati Law Review*, 74, 329–404.

Дата надходження статті: 24.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

N. O. Petrenko, Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor, Senior Lecturer
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: n.petrenko@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9641-718X>

ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION AND EQUITY: BETWEEN HISTORICAL ANALOGY AND THE CONTEMPORARY AUTONOMY OF ADR

Summary

This article examines the relationship between Alternative Dispute Resolution (ADR) and equity through the lens of legal history and contemporary theories of justice reform. The study explores the doctrinal and institutional foundations of equity within the common law tradition, emphasizing its emergence as a response to the rigidity and formalism of common law and its

development as an autonomous jurisdiction whose decisions were binding and enforceable through state coercion.

The article further analyzes the origins of modern ADR in the second half of the twentieth century, focusing on Frank E. A. Sander’s concept of the “multi-door courthouse,” Marc Galanter’s theory of legal pluralism, and the access-to-justice reforms described by Mauro Cappelletti and Bryant Garth. It is demonstrated that the expansion of ADR was driven by a systemic crisis of court-centered justice, judicial overload, and the growing recognition of the multidimensional nature of social conflicts that extend beyond purely legal disputes.

Special attention is paid to the concept advanced by Thomas O. Main, who characterizes ADR as a “new equity” or a contemporary revival of equitable justice. While acknowledging the explanatory value of this analogy, the article offers a critical assessment of its conceptual limits. It is argued that despite certain functional similarities — such as flexibility, individualization, and resistance to excessive formalism — ADR and equity differ fundamentally in their legal nature. Unlike equity, ADR does not constitute an autonomous jurisdiction, relies primarily on the voluntary consent of the parties, and generally lacks the element of state coercion. Moreover, in some mediation and negotiation models, outcomes may be formed independently of substantive legal norms and may diverge from the classical legal understanding of justice.

The article concludes that ADR should not be equated with equity in a doctrinal sense. Instead, it should be understood as an independent, pluralistic mechanism of conflict management that operates alongside judicial justice, complementing but not replacing it.

Keywords: Alternative Dispute Resolution, conciliation, judicial dispute, access to justice.